

EGYPTSKÁ KNIHA MRTVÝCH

Všechny národy minulosti měly nejen obecné představy o životě po smrti, říši mrtvých a jejím členění na nebe a peklo, nýbrž měly také specifické pohřební rity a kultury zemřelých. U pohřebních ritů můžeme rozlišovat tři jejich formy: pohřeb do země, pohřeb žehem a mumifikaci.

Zdá se, že již brzy bylo ve staré Indii běžné pohřbívání žehem. K tomuto obyčejí vedly praktické důvody s poukazem na urychlený rozklad mrtvol v horkém podnebí. Rychlé pohřbívání v rovníkových oblastech to má dodnes na zřeteli. Vlastní důvod pro spalování je však třeba hledat v oblasti světonázorové.

Pro Inda znamená duchovní svět skutečnou realitu, oproti tomu smyslový svět je pouze *májá*, klam a zdání. Zemře-li člověk, měla by jeho duše umět se co nejrychleji oddělit od těla. Proto je spálení pokládáno za pomoc, jak se oprostit ode všeho, co váže duši k vezdejšímu světu. Jen tak nám bude srozumitelné, proč se s tělem zemřelého plamenům odevzdávaly i předměty z jeho okolí. Nejen předměty, nýbrž také vdova často následovala svého muže skrze smrt ohněm, kterou si sama zvolila.

S úplně jinou představou, a tím také se zcela jiným ritem se setkáváme ve starém Egyptě. Ještě ve Staré říši (přibližně 2700-2220 př. Kr.) byli mrtví pohřbíváni vsedě. Avšak přibližně od 5. dynastie faraónů se začalo s balzamováním zemřelých, což nakonec vedlo k úplné mumifikaci. Očividně zde byly vůdčí myšlenky Egypťanů úplně opačné než myšlenky starých Indů. Egypťané nechtěli duše zemřelých osvobodit od pozemského života, nýbrž je chtěli uchováním těla zemřelého a jeho orgánů i po smrti co nejsilněji připoutat k zemi.

Egypťané sice uměli rozlišovat mezi mumií a duší zemřelého, přesto však museli být více než jiné národy oné doby vnímaví k tomu, jak je

za života tělo s duší úzce spojeno. Proto usilovali o to, aby tuto závislost duše na těle uchovali i po smrti tím, že zabraňovali všemu, co by vedlo k rozkladu těla zemřelého. V konzervaci těla spatřovali magický prostředek, jak udržet duši i po smrti v blízkosti živých. Zároveň se snažili zemřelému pomoci tak, aby si v posmrtném světě déle uchoval pozemské vědomí. Pouze tak mohl vzniknout takovýto jedinečný kult mrtvých. Téměř vše, co zůstalo z říší staré kultury na Nilu zachováno, vztahuje se k tomuto kultu. Ať už jsou to pyramidy, nesčetné hroby na kraji pouště či pohřební komory - vše odkazuje na úzké spojení s říší zemřelých.

Tomu odpovídá základní nálada v klasickém dokumentu nauky o záhrobí, v *Egyptské knize mrtvých*. Název je mylný v tom, že ve starém Egyptě, to znamená v době Staré říše, Střední říše (přibližně 2100-1700 př. Kr.) a Nové říše (přibližně 1560-950 př. Kr.), nikdy neexistovala kniha obsahující nauku starých Egyptanů o záhrobí. Přesto se nám však záhrobní nauka starých Egyptanů detailně zachovala. Od 11. dynastie (počátek 2. tisíciletí př. Kr.) se stalo běžným dávat tělu zemřelého „na cestu“ náboženské texty. Zprvu se objevují jako nápisy na stěnách sarkofágů, později na papyrových svitcích vkládaných do rakve. Dle obsahu jsou to původně průpovědi a modlitby mající pomáhat zemřelému při životě v říši mrtvých. „Odpočívej v pokoji“ na věncích a křížích křesťanského uctívání zemřelých je posledním historickým zbytkem takového pohřebního ritu. Později - od 26. dynastie (přibližně 670-530 př. Kr.) se prosadil určitý kanonický výběr textů. Za přehlednou sumarizaci všech těchto textů starých Egyptanů v jedné knize zemřelých vdčíme nakonec píli egyptologů. Richard Lepsius (1810-1884), významný badatel, zabývající se v 19. století Egyptem, razil pro tuto bohatou sbírku od té doby vžitý název *Egyptská kniha mrtvých*, která je ještě dnes stále doplňována a rozšiřována novými nálezy.

Klíč k porozumění egyptské nauce o záhrobí představuje mýtus o Osíridovi (Úsir) a Ísidě (Eset). Vedle mnoha odkazů v nápisech na rakvích, poukazujících na Osírida a jeho říši na druhém břehu jako na vznešený cíl všech zesnulých, podává Plútarchos (přibližně 46-125 po Kr.) ve svém spise *O Ísidě a Osíridovi* cenné zprávy o tomto ústředním tématu

egyptského náboženství a nauce o záhrobí. Popíšme nyní v krátkosti obsah pověsti o Osíridovi.

Osíris, choť Ísídin, byl mocným králem v zemi egyptské. Jemu obyvatelé vděčili za blahobyt, pokrok a vysoký kulturní rozkvět. Avšak Osíris měl nepřítele. Byl jím Sutech, jeho vlastní bratr. Při jedné slavnostní hostině předvedl Sutech svým hostům vysoce umělecky zpracovanou truhlu podobnou rakvi a slíbil ji věnovat darem tomu, kdo se svým tělem do ní nejlépe vejde. Ve skutečnosti ji nechal zhotovit přesně na míru pro krále Osírída. Sotva tento jen na zkoušku do truhly uleh, přiskočilo 72 spiklenců, přibouchli víko a rakev uzamkli, takže se Osíris udusil. Poté odevzdali truhlu Nilu, který ji odnesl do Středozemního moře. U Byblu, fénického města, byla rakev s Osíridovou mrtvolou vyplavena na pevninu. Mezitím Ísis, truchlící choť Osíridova, bloudila hledajíc ve všech zemích. Konečně našla truhlu vyplavenou vlnami na břeh a nechala tělo svého tolik milovaného zemřelého manžela převézt zpět do Egypta a tam ukryt. Sama se uchýlila se svým dítětem, po smrti otce narozeným chlapcem Horem, do ústraní v deltě Nilu.

Avšak Sutech při lovu našel bratrovu mrtvolu. Ve své zuřivosti je roztrhal na čtrnáct kusů, které rozmetal okolo po krajině. Isis dostala zprávu o tomto dalším zločinu. S nekonečnou námahou postupně našla všech čtrnáct údů, pohřbila je na místech, kde je našla, a zbudovala tam posvátné památníky, což je důvod, proč bylo v Egyptě tolik Osíridových hrobů.

Samotná Isis se ale i nadále zdržovala s Horem v ústraní. Když tento vyrostl, snažil se otce pomstít. Tak došlo k úpornému boji mezi ním a Sutechem, v němž bůh Thóth (Džehuti) Horovi pomáhal. Oba byli zraněni. Nakonec byl Sutech poražen, ale vyvázl živ. Od té doby byl Hóros uctíván jako sluneční sokol. V Sutechovi, jež ztotožnili Řekové s Týfónem, spatřovali však Egyptané i nadále ztělesněného odpůrcího ducha zla. Osíris dosáhl díky lásce Ísidy a bojové odvaze svého syna Hóra „nového života“. Stal se neomezeným králem říše mrtvých, pánem a soudcem všech zemřelých.

Tak se Osíris stal pro všechny Egyptany cílem jejich přání ohledně

posmrtného bytí. Bylo nutno setkat se s ním po smrti na cestě do země zapadajícího slunce, do západní říše takovým způsobem, aby se vlastní duše sama stala Osíridem. On, probuzený k novému životu ze smrti a roztrhání, probouzí všechny, kdo jej v jeho duchu hledají. K němu vede každá stezka, kterou zemřelý v říši mrtvých má kráčet. On vyměřuje každému jeho další osud, jeho soud je konečný. Abychom navodili dojem tohoto hledání Osírída a setkání s Osíridem, ocitujme v následujících řádcích něco z první kapitoly *Knihy mrtvých*:

„Božští duchové, provázející očištěné duše K
Osíridově posvátnému příbytku,
Dovoďte mi kráčet po vašem boku,
Očištěná duše též já!
Vpusťte mne do Osíridova posvátného příbytku!
Kéž bych slyšel jako vy,
Viděl jako vy
Dle libosti dlel jako vy
Ať vsedě, ať vstojel!
Vy, duchovní bytosti, přinášející oběť očištěným duším,
Přineste oběť též mně, posvěcení,
By moje duše ožila!
Vy, božští duchové, otevírající jí cesty A
odstraňující závory, otevřete i mé duši Přístup k
příbytku Osíridovu!
Nechť tam, vědoma si svého vítězství, pronikne A
vyjde opět ven v pokoji!
Aby odmítnuta na prahu nebyla nucena
Obrátit se! By mohla dle libosti vcházet
Nebo vycházet! Nechť váš rozsudek
Vítězně rozhodne, a vaše příkazy v příbytku Osíridově
Jsou vykonány!
Vy, božští duchové, vizte nyní, jak společně s vámi

Má duše kráčí vpřed; mluví k vám;
Jako vy sama je posvěcena, protože váhy soudců Pro ni
se rozhodly.
Nyní přicházím k říši Pravdy a Spravedlnosti,
A jako živé božstvo dostávám korunu.
Velký je můj jas mezi bohy,
Kteří mne ze všech stran obklopují,
Sedícího s nimi, rovného jim bratra,
Jejich pokrmu užívám. (Slyším hlas,
Jenž modlí se: mého kněze hlas na zemi,
Jenž stoje před mojí rakví odříkává modlitby.)
Zdráv buď Osíríde, ty pane Amenti!
Nech mne v pokoji proniknout do svého království!
Ať vládcové posvátné země S jáсотem mne uvítají,
Dopřejí mi místa po mém boku!
Ať v příznivý čas potkám Ísidu i Nefthydu!
Nechť laskavé bytosti mne s milostí přijmou!

Ať mohu procházet všemi možnými proměnami A
pobývat ve všech sférách onoho věčného světa,
Jak si přeje radost mého srdce!“

Text pravděpodobně pronášel kněz zpěvně recitační formou nad rakví zemřelého. Skrze něj promlouvá duše zemřelého a zjevuje přání mrtvého nalézt přístup do Osíridovy říše, a tím i sílu individuální nesmrtnosti. V řeci *Knihy mrtvých* to znamená, že zemřelý se stává „Synem Osíridovým“. V tom, jak se jednotlivec vymaňuje ze své původní skupinové vázanosti k národu, kmeni, rodině atd., a chce se stát svébytným, sebou samým, můžeme vidět bytostný podíl egyptské kultury na duchovním pokroku lidstva.

Na zemi člověk prožívá Osíridův osud tím, že jeho duše je smyslovými dojmy rozkouskována. To věčné v jeho duši, to „věčně ženské“, jako Ísis pomáhá uvést to, co je rozkouskováno, opět v jednotu. V postavě

Horově, jenž se po smrti vznáší nad tělem zemřelého, je obrazně vyslovena touha lidského já po nesmrtnosti.

Nemůžeme se však domnívat, že tímto výkladem je již zcela vysvětlen smysl Osíridova mýtu. Mýty rané doby jsou zpravidla mnohovrstvé. Často obsahují současně kosmické i lidské problémy. Tak není pochyb, že mýty o Osíridovi a Ísidě se zároveň vztahují ke kosmické souhře Slunce a Měsíce, přičemž čtrnáct údů Osíridova těla zrcadlí čtrnáct dnů poloviny měsíční periody. To však jen jako poznámka na okraj.

Jiná a podstatná část života zemřelých se v *Egyptské knize mrtvých* opisuje tajuplným slovem „Ka“. Dnes nemáme žádný pojem, který bychom s Ka mohli ztotožnit. Nejspíše se dá snad použít slovo *entelechíe*, chápeme-li jím nepomíjivou duchovní podobu člověka, která již za života proniká pozemské tělo jako vhodné a přizpůsobení-schopné pole životních sil. Ka jako životní dvojník člověka, oddělující se od těla teprve ve smrti, je rovno duši, kterou si Egypťan vybavoval v obraze ptáka, slunečního sokola, jako Hóra vznášejícího se nad tělem zemřelého. Pro Egypťana nebylo Ka nějakou abstrakcí ve smyslu „vitálního principu“, nýbrž právě tak konkrétně dané a existující jako hmotné tělo. Jako éterná organizace, jejímuž řízení podléhají všechny procesy výživy, růstu a rozmnožování, je Ka příbuzné slunci. Ze životního těla slunečního boha Re povstalo dle egyptského pojetí nejprve Ka, „sluneční tělo“ jednotlivého člověka. Nemohlo nedojít k tomu, že se během pozemského života zatemnila duše, ale zatemnilo se i sluneční Ka. Tak musí být cílem života v říši mrtvých očištění duše a Ka dříve, než dojde k osvětlení v lesku záře Osíridovy. Směr obou cest je skryt v průpovědi soudců mrtvých v počtu dvaadvaceti, v jejichž čele stojí Osíris.

Tato představa stezky zemřelých v říši mrtvých nepochází ze spekulativní reflexe, nýbrž je plodem staré, zkušené moudrosti. Z takového ducha je například třeba chápat následující věty, pronášené samotným zemřelým:

„Byl jsem skryt, zahrabán a pohřben;

A přesto jsem pronikl k výchozí bráně.

Prošel jsem pouště, kde nic neroste.

Svou nahotu jsem zakryl šatem, který jsem tam našel.

Váhu spravedlnosti, zajisté Nutno
hledat v našem srdci.“

Cesta každého zemřelého je dle *Egyptské knihy mrtvých* určována třemi fázemi: soud (viz zobrazení), očišťování a osvícení. Přísnost zákona, neúplatnost božského strážce a naděje na proniknutí nesmrtelnou silou Osíridovou jsou podstatnou součástí egyptské nauky o záhrobí.

Dokud bylo já člověka ještě nerozvinuto, neležel cíl individuální nesmrtelnosti v zorném poli člověka. Rozplynout se v božství jako kapka vody v moři, to bylo touhou starých Indů až po Buddhovu nirvánu. Zdá se, že posláním Egyptanů bylo to, aby zesíleným zájmem o pozemské procesy pěstovali budoucí ideál v sobě uzavřené osobnosti. Při vší zálibě v astronomii se ve starém Egyptě uskutečňuje výrazný příklon ke hmotě. Sice se veškeré pozemské konání podřizuje pohledu na smrt, avšak s vůlí k uchování vědomí osobnosti, nabytého na zemi, i v posmrtném bytí. Právě kult mumií bude z tohoto úsilí pochopitelný. Byl

veden snahou poskytnout zemřelému pomoc k získání individuálního vědomí na cestě hledání Osírida skrze duševní vazbu na mumifikované zemřelé tělo, protože pocit vazby k vlastnímu tělu - nejen k národu, kmeni, rodině atd. - byl pro starého Egyptana účinnou pomocí do sebe uzavřené duchovní individualitě v říši mrtvých. Tak volá zemřelý ve 42. kapitole *Knihy mrtvých*:

„Já jsem a já žiji...!
Opuštěný a sám,
Osamělý poutník Procházím
nebeské dálky ...“

A obrátiv se k zemi mrtvý praví:

„Nyní otevírám brány nebes A
vysílám zrození k zemi.
A budoucí dítě, ještě nezrozené,
Na své stezce k zemi Je chráněno
před útokem.“

Zde je zřejmé, že Egyptan si svou víru v nesmrtelnost uvědomoval v souladu s událostí opětovného vtělení. Duše, které na sobě na zemi pracovaly - „Neboť jsem se sám formoval a otesával“ - jsou schopny nalézt přechod z posmrtné existence do existence před narozením. Podle toho začíná 64. kapitola *Knihy mrtvých* „O vystoupení duše na denní světlo“, slovy:

„Já jsem dnešek.
Já jsem včerejšek.
Já jsem zítřek.
Procházejí svými opakovanými zrozeními
Zůstávám pln síly a mlád.“

Kult mumií a *Egyptskou knihu mrtvých* bude moci dnešní člověk přijmout teprve ve světle myšlenky reinkarnace.

Johannes Hemleben